

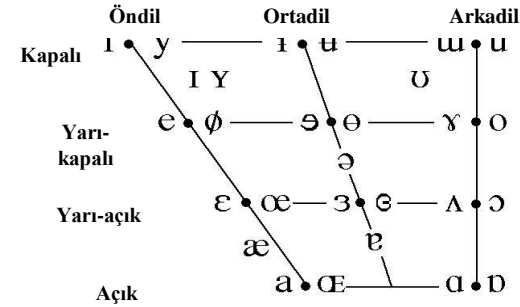
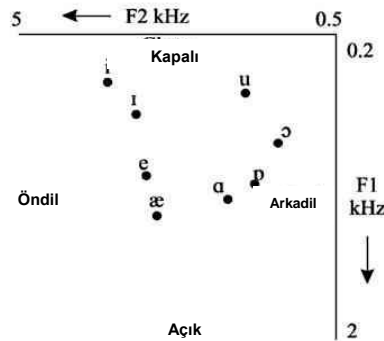
TÜRKÇENİN SES DİZGESİ

Prof. Dr. İclâl Ergenç

Ankara Üniversitesi, Dilbilim Bölümü

Ünlü Dörtgeni

Ünlülerin ağız boşluğundaki konumları belirleyen **ünlü dörtgeni** (*vowel quadrilateral/vowel trapezia*), ünlülerin sınıflandırılmasına dayalı olarak oluşturulmuş temel bir diyagramdır. Bu diyagram, dilin ön bölümü, arka bölümü ve orta bölümleriyle birlikte dilin yüksekliğini kapsayan dört temel bölüme ayrılmıştır.

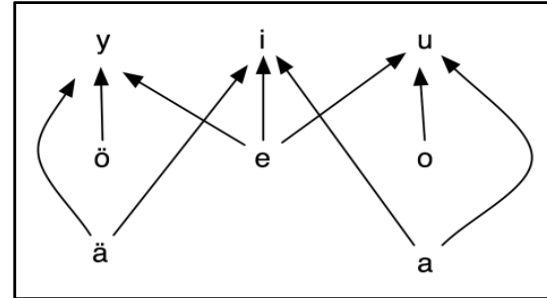
Ünlü dörtgeninin dikey konumu ünlülerin **kapalılık** durumunu, yatay konumu ise ünlülerin ağız boşluğundaki **devinim** ve **yükseklik** ilişkisini sunmaktadır. Formant değerlerinin değişimi açısından incelendiğinde, ünlülerin kapalılık durumlarını gösteren dikey kısım **F1**'i, ünlülerin ağız boşluğundaki devinimi ve yükseklik ilişkilerini belirleyen yatay kısım ise **F2**'yi vermektedir.

Ünlü Kayması

Ünlü Kayması, aynı seslem içinde iki farklı nitelikli ünlünün 'tek ses' biçiminde çıkarılmasıdır.

Her dilde üretimsel özellikleri sabit kalan ünlüler ve sesbilimsel özellikleri duyulabilir derecede değişime uğrayan ünlüler bulunur. Bu ünlüler, **kayan ünlü** (*diphthong*) biçiminde adlandırılır.

Dünya Dillerinden Kimi Örnekler	
İngilizce	say, fine, sure, fire
Almanca	Ei, Maus, ihr, neu
İbranice	peṣtə, naṣn, ʕəfṣ
Norveççe	nei, hai, joik, sau
İspanyolca	'poeta, 'maestro
Fransızca	roi, huit

Türkçede ünlü kaymasının yaşandığı durumlar ise;

- Sözcüğün içsesinde <ğ>'nin önünde ve ardında farklı nitelikli ünlüler bulunduğu (ağıt, söğüt, oğul vd.)
- Yabancı kökenli sözcüklerde (reis, sual vd.)
- Seslem sonunda /y/ yarı ünlüsü bulunuyorsa (bey, oy vd.)
- /v/ ünsüzü iki farklı ünlü arasında yarı ünlüye dönüştüğünde (tavuk, davul vd.)

Türkçede <ğ> Olgusu

» Bir sözcüğün iç sesinde, aynı nitelikli iki ünlü arasında bulunan <ğ> söyleyişte yitirildiğinde, yanyana kalan ünlüler uzar.

(1) uğur = /u:r/

» İç seste, bir ünlü bir ünsüz arasındaki <ğ> söyleyişte yitirilir, kendisinden önceki ünlü uzar.

(2) düğme = /dü:me/

» Sözcüğün son sesinde yer alan <ğ>, söyleyişte yitirilir, sonrasındaki ünlü uzun ünlü olur.

(3) çiğ = /çi:/

» <ğ>'nin söyleyişte yitilmesi sonucu, kayan ünlü oluşur.

(4) a. ağıt = /a:ıt/

b. eğik = /e.ik/ ya da /e:jik/

c. yığıl = /jıoul/

Kaynakça

- **Selen, N.** (1979). *Söyleyiş Sesbilimi, Akustik Sesbilim ve Türkiye Türkçesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 454.
- **Ergenç, İ.** (1984). <ğ> Üzerine: Dilbilim Yazıları 91 (Derl.A.Sezer-S.Koç), Usem yay., Ankara 1991, 51-56.
- **Ergenç, İ.** (1995). *Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü*, Multilingual Yay., İstanbul.